

DOI 10.33930/ed.2019.5007.29(12)-7

УДК 261.7

МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО ВЧЕННЯ ВСЕЛЕНСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

METHODOLOGY OF SOCIAL TEACHING OF THE ECUMENICAL PATRIARCHATE

Б. С. Гулямов

Актуальність теми дослідження. Православне соціальне вчення на початку XXI століття стало ареною протистояння гуманістичних і фундаменталістичних богословських стратегій, що безпосередньо справляє вплив на долю соціальної доктрини як самостійної академічної дисципліни та як частини християнської етики. Сьогодні від змісту та форми презентації соціального вчення все більше залежить авторитет католицької та православної церков, розвиток діалогу релігійного та світського світоглядних дискурсів, доля міжрелігійного діалогу. Значний розвиток християнського гуманізму соціального вчення в православ'ї на початку XXI століття у протистоянні з фундаменталізмом лише починає аналізувати науковцями, тоді як ця тематика має велике теоретичне і практичне значення для соціальної філософії, релігієзнавства філософії освіти.

Постановка проблеми. Формування у межах соціального вчення Вселенського патріархату теоретичних основ для нового православного гуманізму робить нагальним завдання систематичного аналізу як позитивних рис такого гуманізму, так і його меж. Оскільки такий гуманізм соціального вчення Вселенського патріархату визначається багато у чому методологією формування соціальної доктрини, то важливо здійснити аналіз такої методології. Цей аналіз важливий з огляду на те, що соціальне вчення лише поступово звільняється від статусу релігійного знання, яке пропонується з позицій авторитету, і набуває рис класичної наукової

Urgency of the research.

Orthodox social doctrine at the beginning of the XXI century became an arena of confrontation between humanistic and fundamentalist theological strategies, which directly affects the fate of social doctrine as an independent academic discipline and as part of Christian ethics. Today, the authority of the Catholic and Orthodox churches, the development of dialogue between religious and secular worldviews, and the fate of interreligious dialogue increasingly depend on the content and form of presentation of social doctrine. The significant development of Christian humanism of social teaching in Orthodoxy at the beginning of the XXI century in opposition to fundamentalism is only beginning to be analyzed by scholars, while this topic has great theoretical and practical significance for social philosophy, religious studies and philosophy of education.

Target setting. The formation of the theoretical foundations for the new Orthodox humanism within the social doctrine of the Ecumenical Patriarchate makes the task of systematic analysis of both the positive features of such humanism and its limits urgent. Since such humanism of the social doctrine of the Ecumenical Patriarchate is largely determined by the methodology of formation of social doctrine, it is important to analyze such a methodology. This analysis is important given that social teaching is only gradually being freed from the status of religious knowledge, which is proposed from the standpoint of authority, and acquires the features of classical scientific rationality, which

раціональності, яка може бути прийнятною в університетському дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обговорення методології побудови соціального вчення звичайно відбувається лише у межах дискусії щодо боротьби між тенденціями до фундаменталізму і лібералізму. Поява нового соціального вчення Вселенського патріархату на початку 2020 року привела до ряду важливих дискусій, що були організовані Грецькою архієпископією в США та в якій взяли участь провідні православні богослови сьогодення Іоанн Хриссавгіс, єпископ Максим Василевич, професор Арістотель Папаніколау, Хенк Ханеграаф, Брендон Галлахер, Філ Дорролл, Керрі Фредерік Фрост, Філіп Мамалакіс, Ніколас Казарян, Єлизавета Кітанович, професор Джордж Демакопулос, Мартін Джонсон, Гейл Волощак, Тім Патіцас. Однак аналіз того, якими є головні методологічні особливості соціального вчення Вселенського патріархату ще не було здійснено.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз методологічних принципів побудови соціального вчення Вселенського патріархату та їх порівняння з методологіями соціальних доктрин інших церков. Завданнями статті є осмислення особливостей співвідношення традиції та раціональності, монологічного та діалогічного у формування соціальної доктрини.

Виклад основного матеріалу. Православна соціальна доктрина як дисципліна формується без елементів схоластичного мислення, які характерні для католицизму. Це пов'язано з тим, що соціальна доктрина у православ'ї мислиться як вираз передання, а не вчительства церкви. Також значний вплив на методологію соціальної доктрини Вселенського патріархату справило те, що вихідним принципом для всіх рефлексій було поставлено цінність

may be acceptable in university discourse.

Actual scientific researches and issues analysis. The discussion of the methodology of constructing social doctrine usually takes place only within the framework of the discussion on the struggle between the tendencies towards fundamentalism and liberalism. The emergence of a new social doctrine of the Ecumenical Patriarchate in early 2020 led to a series of important discussions organized by the Greek Archdiocese in the United States and attended by leading Orthodox theologians of today, John Chryssavgis, Bishop Maxim Vasiljević, Professor Aristotle Papanikolaou, Hank Hanegraaff, Brandon Gallaher, Phil Dorroll, Carrie Frederick Frost, Philip Mamalakis, Nicolas Kazarian, Elizabetha Kitanovic, Professor George Demacopoulos, Martin Johnson, Gayle Woloschak & Dr. Tim Patitsas. However, the analysis of the main methodological features of the social doctrine of the Ecumenical Patriarchate has not yet been carried out.

The research objective. The aim of the study is an analysis of methodological principles of building the social doctrine of the Ecumenical Patriarchate and compares them with the methodologies of social doctrines of other churches. The objectives of the article are to comprehend the peculiarities of the relationship between tradition and rationality, monologue and dialogue in the formation of social doctrine.

The statement of basic materials. Orthodox social doctrine as a discipline is formed without the elements of scholastic thinking that are characteristic of Catholicism. This is due to the fact that social doctrine in Orthodoxy is thought of as an expression of tradition, not the teaching of the church. Also, the methodology of the social doctrine of the Ecumenical Patriarchate was significantly influenced by the fact that the initial principle for all reflections was the

гідності особистості. Абсолютизація цієї цінності дозволила створити християнський гуманізм, що протистоїть ідеологічним крайностям сучасних культурних війн, у тому числі – зловживанням ідеєю прав людини. РПЦ методологічну анти-схоластичність у побудові соціального вчення використовує для легітимізації ідей православного фундаменталізму. На цьому фоні соціальне вчення Вселенського патріархату набуває значення світоглядної альтернативи, критично важливої для розвитку української богословської науки і освіти.

Висновки. Нове соціальне вчення Вселенського патріархату, запропоноване в березні 2020 року, має значні методологічні новації. Це соціальне вчення є новим через дедукацію всіх конкретних морально-правових принципів із головної цінності гідності людської особи. Важливим є також позитивний богословський погляд на історичну перспективу. Формування соціального вчення перестало бути схоластизованим. Для соціального вчення Вселенського патріархату характерна значна діалогічність, поєднання комунітаризму та персоналізму, місійної відкритості та соціальної діяконії.

Ключові слова: соціальне вчення церкви, персоналізм, комунітаризм, соціальна справедливість, суспільна солідарність.

value of the dignity of the individual. The absolutization of this value has made it possible to create a Christian humanism that opposes the ideological extremes of modern cultural wars, including the abuse of the idea of human rights. The ROC uses methodological anti-scholasticism in the construction of social doctrine to legitimize the ideas of Orthodox fundamentalism. Against this background, the social doctrine of the Ecumenical Patriarchate is becoming a worldview alternative, critical to the development of Ukrainian theology and education.

Conclusions. The new social doctrine of the Ecumenical Patriarchate, proposed in March 2020, has significant methodological innovations. This social doctrine is new because of the deduction of all specific moral and legal principles from the main value of the dignity of the human person. A positive theological view of the historical perspective is also important. The formation of social doctrine ceases to be scholastic. The social doctrine of the Ecumenical Patriarchate is characterized by significant dialogue, a combination of communitarianism and personalism, missionary openness and social diakonia.

Keywords: social doctrine of the church, personalism, communitarianism, social justice, social solidarity.

Актуальність теми дослідження. Православне соціальне вчення на початку ХХІ століття стало ареною протистояння гуманістичних і фундаменталістичних богословських стратегій, що безпосередньо справляє вплив на долю соціальної доктрини як самостійної академічної дисципліни та як частини християнської етики. Сьогодні від змісту та форми презентації соціального вчення все більше залежить авторитет католицької та православної церков, розвиток діалогу релігійного та світського світоглядних дискурсів, доля міжрелігійного діалогу. Значний розвиток християнського гуманізму соціального вчення в православ'ї на початку ХХІ століття у протистоянні з фундаменталізмом лише починає аналізувати науковцями, тоді як ця тематика має велике теоретичне і практичне значення для релігієзнавства, соціальної філософії, для дискусій навколо долі дисциплін духовно-морального циклу в системі національної освіти.

Постановка проблеми. Формування у межах соціального вчення Вселенського патріархату теоретичних основ для нового православного гуманізму робить нагальним завдання систематичного аналізу як позитивних рис такого гуманізму, так і його меж. Оскільки такий гуманізм соціального вчення Вселенського патріархату визначається багато у чому методологією формування соціальної доктрини, то важливо здійснити аналіз такої методології. Цей аналіз також є важливим з огляду на те, що соціальне вчення лише поступово звільняється від статусу знання, яке пропонується з позицій авторитету, і набуває рис класичної наукової раціональності, яка може бути прийнятною в університетському дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обговорення методології побудови соціального вчення звичайно відбувається лише у межах дискусії щодо боротьби між тенденціями до фундаменталізму і лібералізму. Поява нового соціального вчення Вселенського патріархату на початку 2020 року привела до ряду важливих дискусій, що були організовані Грецькою архієпископією в США та в якій взяли участь провідні православні богослови сьогодення. Секретар Вселенського патріарха Варфоломія отець Іоанн Хриссавгіс, який очолював комісію богословів з написання цього нового соціального вчення та єпископ Максим обговорили загальне значення документу [4]. Професор Арістотель Папаніколау та Хенк Ханеграафф аналізували основні принципи соціального вчення щодо співвідношення релігійного і світського [10]. Брендон Галлахер і Філ Дорролл детально проаналізували нові ідеї соціального вчення щодо християнського екуменізму та міжрелігійних відносин [5]. Керрі Фредерік Фрост і Філіп Мамалакіс дебатували щодо новел у соціальному вченні про шлюб і родину [6]. Ніколас Казарян та Єлизавета Кітанович розглянули особливості нового соціального вчення про права людини [7]. Професор Джордж Демакопулос та о. Мартін Джонсон детально обговорили нові пропозиції соціального вчення щодо тематики бідності та багатства, зростання соціальних нерівностей у різних соціумах та реакцію на ці проблеми Православної церкви [8]. Гейл Волощак та Тім Патіцас показали деякі новації соціального вчення Вселенського патріархату стосовно співвідношення релігії та науки [9]. В цілому аналіз того, якими є головні методологічні особливості соціального вчення Вселенського патріархату ще не було здійснено.

Метою статті є аналіз методологічних принципів побудови соціального вчення Вселенського патріархату та їх порівняння з методологіями соціальних доктрин інших церков. Завданнями статті є осмислення особливостей співвідношення традиції та раціональності, монологічного та діалогічного у формування соціальної доктрини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне вчення Католицька і Православна церкви бачать як продовження передання, тобто фактично як актуальне на сьогодні тлумачення моральних принципів, важливих для суспільства. Самі принципи соціального вчення повинні базуватися на біблійному світогляді. Але Писання і Передання можуть бути витлумачені у різноманітний спосіб, іноді дуже далекий від сьогодення. Тому важливо критично проаналізувати сучасні соціальні церковні доктрини в аспекті їхньої актуальності. Методологічні новації Вселенського патріархату в соціальному вченні Православної церкви

заслужують на оцінку з позицій їх відповідності традиції, формування нового погляду на соціальну доктрину в цілому.

У католицизмі соціальне вчення розвивалося з кінці XIX століття як самостійна богословська дисципліна, яка виділилася з моральної теології, була піднесена до авторитету частини церковного вчителювання, стала засобом для діалогу церкви із секулярними модерними контекстами, інструментом вибору світоглядної позиції для християн у неоднозначних соціальних умовах XX століття. Вчення про основні соціальні цінності та принципи відіграло велику роль у становленні ідей та практик християнської демократії, особливо у Німеччині та Італії. Формування теорій про виключну роль цінності гідності особистості, її прав та свобод дозволило протистояти як комуністичному, так і правому тоталітаризму, спричинило розширення впливу демократичних ідей на посткомуністичному і латиноамериканському просторах.

Дискусії про потребу офіційного соціального вчення для протестантських церков періодично виникали, коли виклики тоталітаризму чи релятивізму були загрозою для існування демократичного світу. Але протестантські церкви переважно не могли досягти згоди щодо конкретного змісту можливого соціального вчення, залишали власним вірним широкі можливості вибору різних світоглядних позицій. Мірою зростання світоглядного плюралізму в західних країнах можливості формування соціальних доктрин навіть в окремих деномінаціях були втрачені. Лише в деяких контекстах, таких як пострадянські Росія чи Україна, окремі протестантські об'єднання змогли сформулювати та прийняти соціальні доктрини, відстоюючи свободу совісті як головну світоглядну і практичну цінність, важливу для здійснення місіонерської діяльності та розвитку демократії як соціального порядку, найбільш сприятливого для свободи проповіді.

Православні теологи визнають, що в цілому XX століття стало несприятливим для розвитку богословських основ православної соціальної доктрини. Православна теологія переважно обережно ставилася до процесів соціальної модернізації, покладаючи великі надії на потенціал патріархальних громад, на нації як спільноти релігійних та світоглядних однодумців, на державу як регулятор морально-правових відносин. З 1930 по 1990-й неоконсервативний тренд був панівним у православному богослов'ї. Це був період панування неопатристичної парадигми думки, головною особливістю якої стало переважання апології містичного досвіду православ'я. Соціальні питання перебували у тіні більш значимих інтересів легітимізації православ'я як особливої релігійно-містичної традиції, яка задовольняє основні екзистенційні та духовні пошуки людини.

Лише після 1990 року в православній теології активізувалися пошуки соціально-етичних концепцій, які могли б бути конкурентно спроможними на ринку ідей сучасного плюралістичного суспільства, сприяли б єдності православних на помісних та всеправославному рівнях. Найбільша радикалізація дискусій про бажаний для православних соціальний устрій та пов'язані з цим проблеми розгорілася в Росії. Не дивно, що перша систематизована соціальна доктрина була в 2000 році прийнята Архієрейським собором РПЦ. У відповідь на цей документ через рік була ухвалена декларація УПЦ КП, яка, однак, не стала настільки ж

популярною. У 2008 році РПЦ прийняла як уточнюючий документ щодо соціальної доктрини декларацію про права людини, в якій ідеї прав особистості в дійсності були більше критиковані, ніж легітимізовані. Також як частину соціальної доктрини РПЦ сьогодні розцінює документ про ставлення до інших конфесій та релігій, схвалений у 2000 році.

Процеси написання окремих соціальних доктрин в інших помісних церквах не були активними. Почасти це зумовлювалося надіями на Всеправославний собор, який мав прийняти документи з проблематики соціального вчення Православної Церкви. Але скликання собору все відкладалося, кількість його документів скорочувалася, процедура нових пропозицій перестала бути активною після узгодження усіх проектів рішень заздалегідь. В результаті, на Всеправославному соборі в 2016 році було прийнято документ “Місія православної церкви в сучасному світі”. Також інші документи собору мають відношення до того, що звичайно є предметами розгляду сучасної соціальної доктрини – вчення про шлюб, екуменізм тощо. Важливе значення мають також два послання собору, особливо те з них, що було написано на самому соборі та відрізняється більшим богословським лібералізмом і гуманізмом, різким засудженням фундаменталізму та інших негативних явищ у релігійному житті сьогодення.

Разом із тим, невдовзі після собору 2016 року, Константинопольський патріарх Варфоломій ініціював підготовку спеціального документу із викладом сучасної версії православного соціального вчення. Такий документ було розроблено спеціальною комісією з числа богословів Грецької архієпископії в Америці. Він отримав назву “За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви”. Вже ця назва підкреслює динамічний характер соціальної доктрини Православної церкви, її відкритість до змін. Ця соціальна доктрина має вести до формування особливого способу життя (“етосу”) православних особистостей, спільнот, цілої церкви. Цей спосіб життя, що коріниться у містичному досвіді богоспількування (тут документ Вселенського патріархату розвиває установки неопатристики щодо визначального значення такого досвіду для всіх знань і практик у православ’ї), створює морально-правові цінності та принципи, які можуть пропонуватися цілому суспільству. В січні 2020 року документ “За життя світу” був схвалений Вселенським патріархом, у березні того ж року – опублікований як соціальна доктрина, що пропонується всій православній світовій спільноті. Очевидно, що патріарх Варфоломій передбачає скликання нового Всеправославного собору в найближчі роки, на якому цей документ може бути прийнятим як загальноцерковна соціальна доктрина. Це значно підвищило б статус документу, перевело його до числа авторитетних джерел для богослов’я, він би фактично став би частиною православного передання.

Слід пояснити, що католицьке вчення визнає три основні джерела для теології, серед іншого – і моральної теології. Перше – це Боже Откровення, виражене у Писанні. Друге – це те саме Откровення, як воно розкривається у Переданні. З часів Тридентського собору Писання і Передання тлумачилися як два головні джерела для богослов’я, при чому перше мало тлумачитися у світлі другого. На Другому Ватиканському соборі таке вчення було змінено, оскільки було заявлено, що Христос є

центром як Писання, так і Передання, і саме через знання Христа має тлумачитися як Писання, так і Передання. Таким чином, занадто велике значення Передання у католицизмі було обмежене. У православ'ї аналогічна абсолютизація значення Передання зберігається до сьогодні, а Писання розуміється як записана частина Передання, яка наділена особливим авторитетом. Ідея єдиного неперервного Передання, яке розвивається через навчання соборів, а також через рецепцію істин та цінностей усім церковним народом. У католицизмі вчення сучасних соборів церкви та пап Римських розуміється як самостійне, третє джерело істини – Вчительство Церкви (або “церковний магістеріум”). І соціальна доктрина стала центральним елементом Вчительства Церкви. Православна Церква не визнає вчительство церкви як самостійне джерело істини, розцінюючи навчання сучасних соборів як безпосереднє продовження Передання сьогодні. Це пов'язане з тим, що православ'я визнає можливість досвіду святості і сьогодні в такій же мірі, як у часи переважного формування передання – тобто у епоху святих отців. Католицька доктрина виходить з того, що святоотцівська епоха завершилася близько 750 року, і після неї вчительство церкви відіграє провідну роль, поступово продовжуючи передання, але не так інтенсивно. Православ'я має більш харизматичне бачення вчительства соборів, вважаючи їх безпосереднім продовженням святоотцівського передання, так само авторитетним як і класичні постанови семи вселенських соборів. У посланні Всеправославного собору підкреслюється, що церква постійно перебуває у процесі реалізації соборовості, є собором та соборним процесом, що реалізуються у євхаристійних спільнотах та у відповідних практиках спільного свідчення релігійних істин та цінностей всьому світові [3, с. 10]. Належність соціальної доктрини католицизму до вчительства церкви дозволяє детально розробляти принципи ставлення до усіх соціальних проблем, надаючи поради з позицій морального богослов'я та авторитету церковної проповіді для ситуацій, які, здавалося б, далекі від безпосередніх зацікавлень релігійної думки. Те, що соціальна доктрина у православ'ї є частиною передання, робить з необхідністю цю доктрину більш абстрактною. Можна сказати, що католицизм надає принципи та рекомендує готові відповіді на усі питання, які видаються світоглядно важливими для актуальних суспільних дискусій. Православ'я намагається втриматися від конкретних рекомендацій, залишаючись на рівні обговорення принципів та цінностей. Цим самим надається значний простір свободи вибору шляхів втілення цінностей і принципів. Про певні рекомендації православна соціальна доктрина говорить там, де із загальних моральних принципів з необхідністю витікають конкретні імперативи, які можна позиціонувати як очевидні вимоги для всіх.

Звичайно наголос на тому, що православна церква живе в добу передання, яке продовжується, тобто є живим втіленням триваючої традиції, активно використовувалося консерваторами і неоконсерваторами для претензій на виключно абсолютну істину. Адже якщо соціальне вчення, утверджене на помісних чи у майбутньому на всеправославних соборах, має такий же авторитет, як і святоотцівське передання, то фактично воно є істинною в останній інстанції, особливо якщо можна показати узгодженість такого соціального вчення із біблійним світоглядом як першоджерелом для православного світогляду.

Звичайно такого роду ідеї використовувалися православними консерваторами для відмови від екуменічного та інших видів діалогу: якщо православ'я є "церквою святих", то усі християнські церкви, які відрізняються хоч чимось від православних громад, вже не мають достатньої лемітимності, щоб пропонувати свої теорії та практики як універсально значимі для християнства або суспільства (І. Романідес). Цей аргумент легко деконструювати, якщо звернути увагу на внутрішню різноманітність православної традиції, на неможливість досягти повної уніфікації ортодоксальних теорій та практик, виходячи з досвіду святості. Також цікаво, що посилення на неперервну традицію святості як центральну для православ'я використовується і лібералами, які протиставляють заформалізованій дійсності православного сьогодення життєві ідеали первісної і справжньої традиції (О. Шмеман). Саме у розвитку ліберального ідеалу живої традиції розвивається Вселенським патріархатом соціальне вчення. На цей факт звернув увагу о. Кирило Говорун. А саме, як відмічає дослідник, в документі "За життя світу" знаходить своє вираження ліберальне богослов'я, яке розвивалося, починаючи з 1960-х років на основі ідей персоналізму, екзистенціалізму, теології спілкування. Однак, на думку о. Кирила Говоруна, в цьому документі не існує елементів діалогу з православними консерваторами. Більше того, можна відмітити, що у документі "За життя світу" наявне настільки рішуче засудження релігійного фундаменталізму, що унеможливорює досягнення згоди з консерваторами. Також не слід перебільшувати значення ідей православного богословського лібералізму 1960-х років для соціальної доктрини Вселенського патріархату. У дійсності, ця соціальна доктрина відповідає на актуальні на початку ХХІ століття питання з позицій теології сьогодення, яка вже вільна від партійних протистоянь ХХ століття. Інша справа, що для виразу сьогоднішніх ідей у офіційних документах використовується не мова постметафізичної теології початку ХХІ століття, а мова богословського лібералізму 1960-х років, яка, у даному випадку, є свого роду богословським "койне", тобто загальнозрозумілою для всіх теологів мовою, якою можна виражати як ліберальні, так і пост-ліберальні ідеї. Як сьогоднішнє протестантське богослов'я відійшло від лібералізму і консерватизму до пост-лібералізму і пост-консерватизму, так і православні богослови на початку ХХІ століття сформулювали власний пост-лібералізм, мають певні пост-консервативні ідеї, і весь цей сьогоднішній богословський дискурс розриває з "теологією повторення", якою сьогодні стали богослов'я православного лібералізму (що походить від теології 1960-х) і богослов'я консерватизму (що походить від теології 1930-х). Якщо об'єктивно оцінити можливості мови православного богословського лібералізму 1960-х років, то вони дійсно дуже широкі, оскільки на цій мові деякі богослови змогли висловлювати консервативні та навіть фундаменталістичні ідеї. Такі явища можна було спостерігати тоді, коли богослови 1960-х років занадто захоплювалися критикою західного індивідуалізму та на хвилі антивестернізму ставали фундаменталістами. Використання мови богослов'я 1960-х років полегшується і тим фактом, що сьогоднішні православні пост-ліберальні та пост-консервативні богослови використовують богословську мову, яка є постметафізичним переосмисленням мови богословського екзистенціалізму 1960-х років.

Важливо, що використана у документі “За життя світу” мова православного богословського лібералізму та екзистенціалізму є цілком аналогічною до мови католицької теології 1960-2000 років, що використовувала словник християнського персоналізму різних богословських шкіл і для формування сучасної соціальної доктрини. В останні роки додатковим елементом зближення богословських мов православ'я та католицизму стало широке застосування ідей неоавгустіанства, що вдихнуло нове життя у такі комунітаристичні концепти як “койнонія” (спільнота-спілкування), “персона” (особистість як екзистенція, відкрита до спілкування з Богом та іншими), як існування у персоналістичній причетності та у спрямованості на постійне здійснення трансценденції) тощо. У межах сучасної православної теології ідеї неоавгустіанства часто викладають із використанням мови Григорія Ниського, яка сама по собі є своєрідним словником пра-екзистенціалізму. Елементи такої постметафізичної мови використовуються у документі “За життя світу” особливо активно при підкресленні цінності соціального різноманіття. Таким чином, за власним змістом і формою соціальна концепція “За життя світу” дійсно є органічним продовженням православної богословської традиції. І як не визначати мову чи зміст цієї концепції, її не можна розцінювати як результат штучного переносу ідей католицької соціальної доктрини на православний ґрунт. Це концепція, яка народилася із православних богословських дискусій та виражає православний “етос” як певний практичний світогляд, який коріниться у містичному досвіді та традиції, але знаходить власний вираз у етичній риторичі та соціальній практиці.

У повній суголосності з тим, що католицька соціальна доктрина виражає вчительство церкви стосовно бажаних шляхів розвитку соціуму, на яких би була захищена гідність особистості та надані можливості для її повнішої реалізації, ця соціальна доктрина є перш за все вченням про основні морально-правові цінності і принципи їх застосування. Цими цінностями та принципами є справедливість, солідарність, субсидарність, а також – загальне благо. З 1960-х років до цих цінностей додається “гідність особистості” та розпочинається доба переінтерпретації соціальної доктрини із скоріше колективістського на персоналістичний при збереженні комунітаризму як загальної основи для цієї доктрини. Тоді ж цінність та принцип солідарності доповнюються цінністю та принципом любові, яка не просто є максимумом соціальності солідарності, у надприродною милістю, яка дозволяє християнам і людям доброї волі діяти навіть тоді, коли існує брак власне солідарності. Розвиток мережевої культури не за проектами комунітаризму, а шляхом все більшої релятивізації та глокалізації привів до наголосу на ще одній цінності як основоположній. А саме, просування істини як самостійної цінності для соціальної доктрини розвивається мірою зневіри соціуму у можливості універсальних істин. Якщо на початку ХХ століття істина (і також “правда”) у соціальній доктрині була частиною справедливості (і також “праведності”), то на початку ХХІ століття – це автономна цінність, важлива для протистояння релятивізму як джерелу сьогодишньої дегуманізації. Папа Франциск цілком правильно зрозумів, що принцип субсидарності вже сьогодні не може бути дієвим регулятивом для соціальної діяльності, і запропонував мотивом для морально-правової

свідомості католиків та всіх людей доброї волі зробити “братерство”. Саме братерське ставлення до іншого має забезпечувати солідарність, яка дозволить реалізовувати взаємодопомогу на всіх рівнях соціуму від міжособистісної взаємодії та дії у місцевих громадах до загальнолюдського солідаризму. У папи Бенедикта XVI любов та істина, а у навчанні папи Франциска ще і “братерство”, стають тими принципами та цінностями, які суттєво доповнюють класичні принципи солідарності, справедливості, субсидарності. Принцип істини заявляється, але фактично його значення для соціальної доктрини та практичне застосування у сьгоднішніх соціальних умовах все ще не до кінця відрефлексовані. У катехизмі католицької церкви та у компендіумі соціального вчення (створеними за Івана Павла II, але під керівництвом кардинала Йосифа Ратцингера, який став папою Бенедиктом XVI) виклади про цінності та принципи соціальної доктрини набувають рис формалізації та схоластизації. При цьому усі принципи та цінності виводилися у результаті риторичної дедукції з цінності гідності особистості та були покликані цю основоположну цінність захищатися. Папа Бенедикт XVI намагався оживити соціальну доктрину через надання їй форми неоавгустинської теології любові, що виразилося особливо у його енцикліці “Любов в істині” (інший можливий перед “Милість у правді”). Сьогодні папа Франциск намагається як надати нового змісту християнському гуманізму через особливий наголос на радикальному значенні братерства, так і через застосування механізму соборних обговорень і рішень щодо гострих питань сучасного порядку денного для соціуму і церкви. Не скликаючи Третього Ватиканського собору формально, папа Франциск намагається здійснити оновлення церкви, співмірне з її оновленням часів Другого Ватиканського собору.

Соціальна доктрина Вселенського патріархату, запропонована у документі “За життя світу” аналогічна до католицького компендіуму лише у тій своїй загальній архітектоніці, що розпочинається із дедукції християнського персоналістичного гуманізму та комунікатаризму із цінності абсолютної гідності людської особи. Документ концентрується на захисті гідності людської особи, на усвідомленні її високого покликання, на потребі подолати усі форми пригноблення свободи та гідності особистості. Загальне спрямування документу – це демонстрація того, як може бути реалізована людська свобода у її максимальній повноті, без усяких обмежень певними ідеологічними рамками. Традиційна проблема документів соціальної спрямованості, що походили з православного середовища – це формування певного проекту соціуму, нав’язування певної моделі відносин між церквою і державою, церквою і суспільством, традиційною мораллю та особистим життя – із наступним намаганням примусити православних і неправославних до врахування всіх цих проектів та моделей в суспільних дискусіях і практиках.

Для декларації “За життя світу” характерна діалогічна спрямованість. Соціальні ідеали не нав’язуються, а пропонуються у діалозі як певна можливість, що може стати реальністю за умови самоорганізації громадянського суспільства, християнського та світського, з наступним приєднанням до процесів держави. Уникнення нав’язування певних ідеалів та ідей пов’язане із сповіданням авторами соціального вчення Вселенського патріархату ідеології ненасильницької поведінки в соціальній сфері, максимального уникнення насильства, навіть правового.

Мир і краса замість величі та влади – такі цінності, які зумовлюють світоглядний вибір та спонукають до риторики, яка пропонує, але не навчає та примушує. Переконаність у певних цінностях та принципах, які пропонує соціальна доктрина має формувати цілком вільно, зсередини самого суб'єкта, якому в діалозі пропонується міркувати разом з церквою стосовно широкого кола актуальних проблем. Звичайно, що пропонувати велику множину цінностей та принципів, які могли б бути прийняті як очевидні та практично необхідні – неможливо. Тому фактично соціальна доктрина Вселенського патріархату пропонує одну мета-цінність – гідність людської особи. З прийняття цієї цінності робить велика кількість висновків. Простота соціальної доктрини Вселенського патріархату порівняно з соціальним вченням католицизму робить православну пропозицію більш привабливою, більш легітимною у релігійному та світському дискурсі. Адже, якщо немає множини мета-цінностей і головних принципів, які покладені в основу соціального проектування (нагадаємо, це для католицизму – загальне благо, справедливість, солідарність, субсидарність, гідність особистості, любов, істина), є лише одна цінність гідності особистості. Це дозволяє із розумінням ставитися до другого і третього шлюбів, якщо такі стаються з особистістю, а не принижувати розведених розмірковуваннями про те, що шлюб може бути один. Як відомо, саме відсутність підтримки осіб, які розведені та визнання їх абсолютної гідності привели до втрати монопольного становища католицизму в Латинській Америці та зростання кількості навернень до протестантизму. Аналогічні процеси відбуваються у деяких регіонах Африки з наверненням до православ'я та ісламу.

У соціальної доктрини Вселенського патріархату гуманістичне ставлення до гідності особи приводить не лише до розуміння можливості другого та третього шлюбу, а і до загального шанобливо ставлення до життя особистості та її смерті у тих реальних формах, яких вони можуть набувати, а не лише у ідеальному бажаному вигляді. Адже в католицизмі виникає певний парадокс, коли шлюб або сексуальне життя людини або процеси зачаття нової особи настільки ідеалізуються та ставляться на небувалу висоту, що реальне життя більшості християн та нехристиян порівняно з цим ідеалом приховано засуджується. Саме цей парадокс долає соціальна доктрина Вселенського патріархату, пропонуючи спиратися у методології власної побудови на цінність людської особи та на аналіз реального розкриття цієї цінності у процесах особистого, соціального, церковного, містичного життя. У реальних умовах сучасного глобалізованого суспільства значна кількість морально-правових принципів може бути виведена із мета-цінності гідності людської особи, і соціальна доктрина Вселенського патріархату заперечує певні дедукції соціальних прав не тому, що вони суперечать “істині” та суголосні з духом релятивізму, а виключно тому, що вони є маніпуляціями щодо прав і свобод особи, при чому такими маніпуляціями, які в реальності приводять до обмеження прав і свобод усіх, у тому числі тих осіб, яких нібито треба було захищати більше за інших.

Таким чином, положення соціальної доктрини Вселенського патріархату не тотожні з ідеями Демократичної партії США та інших світських сил, як би це не здавалося вірогідним деяким оглядачам. Будучи не такими консервативними у своїх засновках та своїх дедукціях як

католицькі богослови, теоретики соціальної доктрини православ'я дотримуються поміркованого консерватизму, шукаючи нових форм втілення ідеалів сучасної демократії та лібертіанства, як вони конституювалися після Другої світової війни без всякого роду спекулятивних зловживань ідеями свободи, які спостерігаємо у практиці та ідеологіях обох партій двопартійної системи США. Підтримавши громадянський протест після вбивства Джорджа Флойда у США Вселенський патріархат рішуче засудив усі прояви насилля з боку протестуючих, хоча намагання виправдати таке насилля було характерним для суспільної думки демократичного і лівого спрямування. Підтримуючи захист свободи підприємництва, Вселенський патріархат завжди нагадує про соціальну відповідальність підприємництва. Таким чином, бачимо певну над-ідеологічну позицію стосовно культурних війн у США, хоча деякі оглядачі спішать записати ідеї соціальної доктрини Вселенського патріархату саме до активу демократичної партії. Над-ідеологічний характер соціального вчення церкви важливий для збереження авторитету цього вчення, як не раз підкреслював ще папа Іван Павло II. Подолавши у кінці XX і на самому початку XXI століття уявлення, що монархізм належить до положень передання церкви, православ'я сьогодні не може визнати, що демократія належить до передання. Демократія лише є наслідком із вчення про гідність особи та певною мірою наслідком із комунітаризму в розумінні церкви і суспільства, і цінність гідності особи та схвалення комунітаризму дійсно належать до змісту православного передання.

Важливим регулятивним принципом для конституювання соціальної доктрини Вселенського патріархату стало розуміння соціальної праці церков як частини діяльності з преображення світу. Тобто соціальне служіння мислиться не лише як етичний обов'язок, а і як діяльність, що має есхатологічне спрямування. При цьому есхатологічний стан уявляється як перебування всього створеного у Христі. А саме, Христос як особистість вбирає у себе інші особистості, які формують Тіло Христове, а також вбирає у себе і реальність оточуючого ці особистості світу. Таке розширене розуміння Боготілення як процесу, що розвивається через церковні спільноти та через історію людства нібито було характерне для мислителів грецької патристики класичного періоду. На цей феномен звернув увагу дослідник Т.Торанс у межах власних досліджень патристичних теології науки та герменевтики. Після його монографій така інтерпретація стала популярною серед сучасних православних богословів, оскільки надавала ортодоксальну альтернативу відносно есхатологічних уявлень Тейяра де Шардена. Такі теорії надають євхаристії церковних громад та їх соціальній діяльності вищого сенсу, який переважає ритуали та соціальну етику, показує метафізичне значення людських дій.

Унікаючи католицької схоластизації за допомогою концентрації на цінності гідності людської особи та бачення есхатологічного значення усіх етичних вчинків, також соціальна доктрина Вселенського патріархату створює ефективну альтернативу для соціального вчення РПЦ, яке легітимізує православний фундаменталізм, антивестернізм, "суверенну демократію", колективізм тощо. Соціальне вчення Вселенського патріархату дійсно коріниться у православному переданні (традиції), оскільки є апологією гідності людської особистості та оскільки за

формальними ознаками відкрите до визнання усіма помісними православними церквами в історичній перспективі.

Висновки. Православна соціальна доктрина як дисципліна формується без елементів схоластичного мислення, які характерні для католицизму. Це пов'язано з тим, що соціальна доктрина у православ'ї мислиться як вираз передання, а не вчителства церкви. Також значний вплив на методологію соціальної доктрини Вселенського патріархату справило те, що вихідним принципом для всіх рефлексій було поставлено цінність гідності особистості. Абсолютизація цієї цінності дозволила створити християнський гуманізм, що протистоїть ідеологічним крайнощам сучасних культурних війн, у тому числі – зловживанням ідеєю прав людини. РПЦ методологічну анти-схоластичність у побудові соціального вчення використовує для легітимізації ідей православного фундаменталізму. На цьому фоні соціальне вчення Вселенського патріархату набуває значення світоглядної альтернативи, критично важливої для розвитку української богословської науки і освіти. Нове соціальне вчення Вселенського патріархату, запропоноване в березні 2020 року, має значні методологічні новації. Це соціальне вчення є новим через дедукцію всіх конкретних морально-правових принципів із головної цінності гідності людської особи. Важливим є також позитивний богословський погляд на історичну перспективу. Формування соціального вчення перестає бути схоластизованим. Для соціального вчення Вселенського патріархату характерна значна діалогічність, поєднання комунітаризму та персоналізму, місійної відкритості та соціальної діяконії.

References:

1. Chryssavgis, J & Hollander, A 2020. 'Asceticism, Ethics, and the Renewal of the Earth: Orthodox Christian Contributions to an Ecumenical Ecology', *Franciscan Friars of the Atonement*. Available from: <<https://www.atonementfriars.org/asceticism-ethics-and-the-renewal-of-the-earth/>>. [5 December 2020].
2. Frost, CF 2020. 'The Orthodox Church and Its Social Ethos: The Aims and Accomplishments of For the Life of the World', *Ecumenical Trends*, № 49 (5). Graymoor Ecumenical & Interreligious Institute, September/October: 1-6. Available from: <<https://panorthodoxynod.blogspot.com/2020/10/the-orthodox-church-and-its-social.html>>. [11 December 2020].
3. Greek Orthodox Archdiocese of America, Ecumenical Patriarchate 2020. 'For the Life of the World. Toward a Social Ethos of the Orthodox Church', *University of Fribourg*. Available from: <https://www.goarch.org/social-ethos?p_p_id=56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV_languageId=en_US>. [11 December 2020].
4. His Grace Bishop Maxim & Fr. John Chryssavgis 2020. *Join the Conversation: For the Life of the World. A New Document in the Church*. Available from: <<https://youtu.be/yZULvc4MaWA>>. [11 December 2020].
5. Dr. Brandon Gallaher & Dr. Phil Dorroll 2020. *Join the Conversation: For the Life of the World. Ecumenical and Interfaith Relations*. Available from: <<https://youtu.be/7MOTr7kCtIk>>. [11 December 2020].
6. Dr. Carrie Frederick Frost & Dr. Philip Mamalakis 2020. *Join the Conversation: For the Life of the World. Marriage and Family*. Available from: <<https://youtu.be/XXkNkcDiVFw>>. [5 January 2021].

7. Fr. Nicolas Kazarian & Dr. Elizabetha Kitanovic 2021. *Join the Conversation: For the Life of the World. Orthodoxy and Human Rights*. Available from: <<https://youtu.be/iWELWVGZu38>>. [5 January 2021].
8. Dr. George Demacopoulos & Fr. Martin Johnson 2020. *Join the Conversation: For the Life of the World. Poverty and Wealth*. Available from: <<https://youtu.be/ZDNWUgc6c5I>>. [5 January 2021].
9. Dr. Gayle Woloschak & Dr. Tim Patitsas 2020. *Join the Conversation: For the Life of the World. Religion and Science*. Available from: <<https://youtu.be/5cA7TGdbmP8>>. [3 January 2021].
10. Dr. Aristotle Papanikolaou & Hank Hanegraaff 2020. *Join the Conversation: For the Life of the World. Religion and the Public Square*. Available from: <<https://youtu.be/kjnGM-m6DC4>>. [7 January 2021].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.29(12)-8

УДК 261

РОЗВИТОК КОЛЕКТИВНОГО ЛІДЕРСТВА В БОГОСЛОВСЬКІЙ ОСВІТІ У ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОТЕСТАНТИЗМІ

DEVELOPMENT OF COLLECTIVE LEADERSHIP IN THEOLOGICAL EDUCATION IN POST-SOVIET PROTESTANTISM

В. С. Синій

Актуальність теми дослідження. Протестантська освіта в Україні і на всьому просторі Східної Європи поступово долає кризові явища, пов'язані з бюрократизацією освітньо-виховного процесу та індивідуалістичними інтенціями студентів. Це подолання стало можливим через відкриття потенціалу комунітаризму в епоху постмодерну для духовних закладів вищої освіти. Комунітаризм як теорія спільнот передбачає, що семінарія є освітньо-виховною та науково-богословською спільнотою, що слугує церковними спільнотам. Розвиток комунітаризму в теології сьогодення сприяє кращому розумінню можливостей колективного лідерства у спільнотах викладачів, спільнотах керівництва семінарій, спільнотах рад опікунів, спільнотах студентів. Разом із тим, ефективний перехід до нового стану освіти та виховання ускладнений через ряд проблем і суперечностей, які є наслідком особливостей розвитку колективного

Urgency of the research. Protestant education in Ukraine and throughout Eastern Europe is gradually overcoming the crisis associated with the bureaucratization of educational processes and individualistic intentions of students. This overcoming was made possible by the discovery of the potential of communitarianism in the postmodern era for spiritual higher education. Communitarianism as a theory of communities assumes that the seminary is an educational and scientific-theological community that serves church communities. The development of communitarianism in today's theology contributes to a better understanding of the possibilities of collective leadership in teacher communities, seminary leadership communities, boards of trustees, and student communities. At the same time, the effective transition to a new state of education and upbringing is hampered by a number of problems and contradictions that are a consequence of the peculiarities of the development of